

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016, p. 315-330
DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9748>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 25.06.2016 ✓ Accepted/Kabul: 25.07.2016
✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN – Prof. Dr. Bozkurt KOÇ -

---

This article was checked by iThenticate.

KARACA UMRE MOTİVASYONLARI VE ETKİLERİ ÖLÇEĞİ*

Faruk KARACA**

ÖZET

Özellikle son dönemlerde umre ibadetine yönelik gittikçe artan ilgi, Türkiye kökenli Müslümanlar için de geçerlidir. Dinen farz olmasa da umre ziyareti için imkân bulan insanlar çeşitli nedenlerle bu ibadete yönelmekte ve ona önemli bir misyon yüklemektedir. Bir yıl içerisinde sayıları milyona yaklaşan umre ziyaretçilerini bu ibadete motive eden faktörler ve ibadetin dini yaşamlarına etkilerini ölçebilecek herhangi bir ölçek bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek için gerçekleştirilen çalışmada umre motivasyonları ve etkilerini ölçmek için iki müstakil ölçek geliştirilmiştir. Ölçeklerle ilgili gerçekleştirilen psikometrik analizler, her iki ölçeğin yeteri derecede geçerli ve güvenilir araçlar olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan faktör analizlerine göre Umre Motivasyonları Ölçeği iki faktörlü bir yapıya sahip olup, birinci faktöre “umre motivasyonları”, ikinci faktöre ise “umre hazırlıkları” ismi verilmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi, ölçeğin iki faktörlü yapısını doğrulamıştır. Umre Etkileri Ölçeği ise tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Güvenirlik analizlerine göre Umre motivasyonları ölçeği (UMO) için iç tutarlık ölçütü olan Cronbach’s alpha katsayısı ise $\alpha=.65$ olarak hesaplanmıştır. Aynı ölçeği oluşturan maddeler yarıya bölme tekniği (Split-half) ile analiz edildiğinde, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısının $.76$ olduğu görülmüştür. Umre etkileri ölçeği (UEÖ) için hesaplanan katsayılar daha yüksektir. Buna göre ilgili ölçeğin alphası $\alpha=.89$, yarıya bölme tekniğiyle hesaplanan korelasyon katsayısı ise $.86$ ’dır.

Anahtar Kelimeler: İbadet, umre, hac, ölçek, güvenirlilik, geçerlik.

---

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K808 “Hac ve Umre Psikolojisinin Dindarlık Üzerine Etkisi” isimli proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, El-mek: fkaraca@atauni.edu.tr

---

KARACA UMRAH MOTIVATIONS AND EFFETCTS SCALE

ABSTRACT

Increasing interest in umrah worship, especially in recent periods, is also true for Turkish Muslims. Despite not being a religious duty, people having proper opportunities to perform umrah visit have been turning to this worship and ascribe an important mission to it for different reasons. There has been no scale measuring the factors that motivates people towards umrah worship and the effects of this worship on religious lives of umrah visitors whose number achieves millions within a year. In order to satisfy this need, two autonomous scale was developed in this study to measure the umrah motivations and its effects on religious life. Psychometric analysis conducted with the scales showed that both scales were reliable and valid enough. According to factor analysis, Umrah Motivation Scale has two factor structure. The first factor is "Umrah motivations" the second factors is "Umrah preparations". Confirmatory factor analysis made, confirmed two-factor structure of the scale. Umrah Effect Scale ise a single factor structure. Cronbach's alpha, which is regarded as a criterion for internal consistency, is measured as $\alpha=.65$ for the Umrah motivations scale (UMS). While the same items were analyzed via split half method, it is seen that the coefficient of correlation is .76. Coefficients measured for Umrah effects scale (UES) are higher. Therefore, the alpha of the related scale is $\alpha=.89$, and coefficient of correlations which was measured by split half method is .86.

STRUCTURED ABSTRACT

Worship is the expression of commitment and devotion of individual believers to Allah and is the mean to communicate with Him (Hökelekli, 1993: 211-212). The concept of worship, which is also described as the transformation of religious feelings and thoughts to observable behaviors, is divided into two main categories as formal (involving stylistic elements) and informal (not involving stylistic elements, rather free).

Formal worships are the behaviors that have specific times, places, elements, quantities and stylistic features. All the behaviors in company with the factor of "intention" and done or kept away from for the sake of Allah are described as informal worships. (Karaca, 2015: 145; Peker, 2000: 113)

Among the worships that create awareness in individuals with its atmosphere and ambiance, hajj and umrah leads first. The reason that these worships create a high level of religious awareness is not only their atmosphere and ambiance but also its feature of involving nearly all other worships in a sacred time and a place that is full of memories of prophets.

The aim of this study is to develop a scale that can determine the psychology of umrah, by examining driving motivations for umrah, the preparations for the visit and the changes reflected in individual's life after the visit.

Turkish Studies

Examining the literature, it is seen that the majority of studies about hajj and umrah centers on the symbolic meanings of duties and places during hajj worship such as miqat, ihram, Kaaba, circumambulation, talbiyah, Arafat and waqfa (Erul ve Keleş, 2008; Tekin, 2006; Yadigar, 2004; İslamoğlu, 1998; Gültekin, 2012; Özdemir, 2012; Kısakürek, 2007; Yalçinkaya, 2011; Şen, 2003; Doğan, 2010; Şahin, 2006). Most of the experimental studies, which is few in number in the hajj literature, are based on the implementations conducted after hajj worship (Bayyigit, 1998; Onay, 2006; Koç, 2013a; 2013b), and no reliable and valid scale has yet been developed in such studies.

Considering the huge amount of pecuniary source and time, especially in recent years, is spent on this worship and the number of Turkish-origin visitors to holy land reaches up to one million in each year; influencing factors in umrah psychology, as well as individual and social outcomes of related worship arises as an important topic of study.

METHODOLOGY

Identifying scale items

During the stage of developing items, related literature of the topic was reviewed. Considering the phenomenon as a process, an item pool involving 38 items were developed (20 umrah motivations, 18 umrah effects) and a draft form containing 5 point Likert type was prepared.

On the stage of expert opinion, the draft forms were sent to 10 person who are expert in their own study of area and asked for their opinions about whether the items can assess the umrah experiences or not and finally the needed revisions were conducted.

Sample group, Implementation and Process

During the identification of the sample group, purposive sampling technique was used and the members of the sample group were chosen among those who have made an umrah visit at least once in their life. As a result of the implementation conducted with 250 people, 231 form were approved to be evaluated. The range of age of sample group is determined to be %14,2 is between 16-21, %42 is 22-40, %39,2 is 41-60 and %10 is 60+, in addition; the rate of male group is %42, while females are %58. The majority of the sample group is consisted of members who had a graduate degree (%64) and the remaining have different levels of degrees (%20,3 high school, %15.1 other).

VALIDITY STUDY

UUMRAH MOTIVATIONS SCALE (UMS)

Factor analysis

Exploratory and confirmatory factor analysis were conducted to ensure the structural validity of the UMS.

After determining the convenience of the data for factor analysis, it was conducted for each two scale separately via using Varimax rotation. According to factor analysis conducted for Umrah Motivations Scale, two main factor whose eigenvalue is higher than 1 were found in the scale. First factor which explains the %37,47 of the variance is named as

---

Turkish Studies

“Umrah Motivations”, and the second factor explaining %20.19 as “Umrah Preparations”. Therefore, the scale is consisted of two factors and totally six items which explain the %57.66 of the total variance.

Two-factor structure consisting of 6 items were obtained by considering the theoretical basis. Based on exploratory factor analysis results, two-dimensional structure of the model of the scale were tested via confirmatory factor analysis. Conducted analyses proved the confirmation of two-factor structure of the scale.

Item-Total Analysis

Item-total correlations were evaluated for UMS, and it is seen that all items were reworded in a positive direction ($p < .001$).

UMRAH EFFECTS SCALE (UES)

Factor Analysis

Exploratory factor analysis was conducted to ensure the structural validity of UES. As it is seen that the scale has a one-factor structure, confirmatory factor analysis was not conducted with it. According to factor analysis, items, available in the scale which has one-factor structure whose eigenvalue is higher than 1, explains %50.76 of the total variance.

Item-total analysis

As it is seen in the Table 3; Item-total correlations of UES changes between 61 and 77 ($P < 0.001$) and there is a high level of internal consistency between items of scale.

RELIABILITY STUDY

Reliability tests of KUME scales were conducted via using coefficient of homogeneity and split half method. Cronbach’s alpha, which is regarded as a criterion for internal consistency, is measured as $\alpha = .65$ for the Umrah motivations scale (UMS). While the same items were analyzed via split half method, it is seen that the coefficient of correlation is .70. Coefficients measured for Umrah effects scale (UES) are higher. Therefore, the alpha of the related scale is $\alpha = .89$, and coefficient of correlations which was measured by split half method is .86.

DISCUSSION AND RESULTS

When psychometric analysis conducted with the scale were totally evaluated; it is seen that variance explained in both scale is high, exploratory factor analysis is reinforced with confirmatory factor analysis and the correlations of item-total and factor loads of items of the scale are at an acceptable level. It is seen that scores obtained from the results of the reliability analyses are higher than acceptable levels. When evaluating each scale separately, it can be said that both scales can be used as reliable and valid assessment tools while conducting scientific studies in related topic. Scales can also be used separately according to the topic of study.

Keywords: Worship, umrah, hajj, scale, reliability, validity.

GİRİŞ

İbadetler, inanan bireyin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin ifadesi ve onunla iletişim kurma vasıtalarıdır. Sözlüklerde Tanrı'ya yönelik saygı, tapınma ve buyrukları yerine getirme gibi anlamlara gelen ibadet, terim olarak en geniş şekilde insan şuurunda Allah kavramını aktif kılan her türlü söz, davranış ve duruş şeklinde tanımlanabilir. (Hökelekli, 1993: 211-212). Dinî duyuş ve düşüncenin gözlemlenebilir davranışlara dönüşmesi olarak da tanımlanan ibadet kavramı, formel (biçimsel unsurları olan) ve informal (biçim unsuru bulunmayan, serbest) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılır. Formel ibadetler belli bir zamanı, mekânı, rüknü, miktarı ve şekilsel özellikleri olan davranışlardır. Formel ibadetlerde din koyucusu tarafından belirlenen, değişmez söz ve davranışlardan oluşan bir şekil ve sıra vardır. Ancak ibadet kavramı bunlarla sınırlı değildir. Üzerine niyet faktörünün eklendiği veya Allah rızası için yapılan veya yapılmayan bütün davranışlar informal ibadet olarak nitelendirilir. Çünkü formel ibadetlerin temel işlevi bireyin zihninde Allah kavramını canlı tutmaktır. Bu amacın az çok hâsıl olması durumunda, Allah şuuru diğer davranışları da etkilemeye başlar ve onları da ibadete dönüştürür. (Karaca, 2015: 145). Zira inanan bireyin inandığı dinin öğretileri hakkında edindiği bilgileri hayatına yansıtması sonucunda tutum ve davranışları değişmeye başlar. Bu değişim onun dinin tavsiyelerine uygun bir şekilde gerçekleştirdiği ibadetler doğrultusunda ortaya çıkan tecrübeler ve duygularla eşgüdümlü bir şekilde gerçekleşir. Dinî hayata ait tüm yaşantılar ve bunların seküler alana etkisi ise dindarlığına işaret eder. (Dağcı ve Kartopu, 2014).

Uzun soluklu ve köklü bir değişim ve dönüşümü öngören dinî gelişim süreci, ibadetler vasıtasıyla ilerler. İbadetler, dinî hayatı besleyen güç kaynakları olduğu için bu davranışlara başvurmadan dinî gelişimin gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira onlar, Allah şuurunu birey şuuruna yayan ve bu şekilde bireyi inandığı varlığa yaklaştırarak, insan-Allah ilişkisini sürekli ve canlı tutan davranışlardır. Bu yüzden ibadete başvurmayan hiçbir din yoktur. (Peker, 2000: 113). Bireyin din ile tanışması veya Allah ile bilinçli bir ilişkiye girmesinden itibaren başlayan ibadet süreci, bilincin açık olduğu müddetçe devam eder. Bu yüzden dinî hayatın tamamının aslında devam eden bir ibadet süreci olarak anlaşılması yanlış değildir.

Dini inançların bir gereği olan ibadetler, inanç ile davranış arasındaki döngüsel ilişkinin de etkisiyle kendilerini üreten inançları kuvvetlendirerek bir bakıma onları yeniden üretirler. Böylelikle eskisinden daha kuvvetli ve taze hale gelen inançlar, daha kuvvetli bir şekilde bireyi benzer ibadetleri yeniden icra etmeye yönlendirerek döngüyü devam ettirirler. Bu şekilde icra edilen ibadetler, bireyde Allah şuurunu aktif hale getirerek hayatın diğer alanlarında da kendilerinden istendiği gibi davranmalarını sağlayarak, hayatın tamamına dini bir renk katarlar.

Din derin bir duygusal tecrübe kaynağı olarak her zaman insanı etikleme potansiyeline sahiptir. (Bilici, 2016). Atmosferi ve ambiansı ile bireyde üst düzey bir duygusal coşkunluk ve dini farkındalık oluşturabilecek ibadetlerin başında hac ve umre ibadetleri gelmektedir. Bu ibadetlerin bireyde üst düzey bir dini farkındalık üretmesinin nedeni, sadece atmosfer ve ambiansı değil, kutsanmış bir zamanda, peygamberi hatıralarla dolu bir mekânda icra edilmesinin yanında hemen diğer bütün ibadetleri de içine alan bir ibadet seti özelliği taşımasından kaynaklanmaktadır.

Bireyin içinde bulunduğu fiziksel ortam, üretmiş olduğu bilişsel ve duygusal girdilerle onun farkındalık düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Mekân faktörü sahip olduğu özelliklerle birey psikolojisini etkilediği gibi, kendisine atfedilen kutsallık ve şahitlik ettiği olay ve hatıralar açısından da birey üzerinde etkili olmaktadır. Hac ve umre ibadeti, mekân unsurunun ibadet psikolojisini doğrudan etkilediği ibadetlerin başında gelmektedir. Nitekim bu ibadetlerin icra edilmiş olduğu temel mekân olan Kâbe ve civarı bizzat Allah tarafından kutsanmıştır. Medine-i Münevvere'de bulunan Mescid-i Nebevi'de, Ravza'da, Kuba Mescidi'nde, Mescid-i Kibleteyn'de, Mekke'de

bulunan Harem-i Şerif'te, Arafat'ta, Mina'da, Müzdelife'de kılınan namazların, yapılan dua ve tövbelerin; duyulan heyecan, huşu ve huzurun müminlerin ruhları üzerinde bıraktığı derin etkiler son derece üst seviyelere çıkabilmektedir.

Hac ve umrenin üzerinde icra edildiği mekânlar; Hz. Âdem, Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail gibi birçok peygamber ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ve arkadaşlarının hatıralarıyla doludur. Bu mekânlarda yapılan dua ve tövbelerin daha makbul olacağına yönelik algı da, bireyi bu mekânlarda daha çok tövbe ve duaya yönlendirerek onu bir adım daha Allah'a yaklaştırmaktadır.

Mekan faktörü hac ve umre ibadetinde etkili olan tek faktör değildir. Zira grubun birey üzerindeki etkisi sosyal psikoloji araştırmalarıyla tespit edilmiş olup, (Kağıtçıbaşı, 1996: 62) milyonlarca insanın oluşturmuş olduğu bir grubun birey üzerindeki etkisi kendinden geçirici düzeylere varabilmektedir.

Hac ve umre ibadetlerinin ayırıcı özelliklerinin bir diğeri de, ibadet esnasında bireyin konsantrasyonunu bozabilecek dış faktörlerin etkisinin asgari seviyeye inmesidir. Zira o ana kadar hayatını geçirmiş olduğu doğal ortam içerisindeki çoluk-çocuk, eş-dost, iş-güç vb. gibi dünyasal faktörlerin etkisi hac esnasında en aza indiği gibi, aynı amaç için Kabe'ye gelen mahşeri kalabalığın oluşturmuş olduğu atmosfer, bireyi kendi içine alarak onun ibadete daha kolay motive olmasını da sağlamaktadır.

Hac ve umre psikolojisinin genişliği, büyük ölçüde bu ibadette ciddi dalgalanmalar gerçekleşen bireyin duygu dünyasından kaynaklanmaktadır. Zira son derece geniş bir yelpaze oluşturan duygu durumları bireysel farklılıkların da etkisiyle daha da fazla çeşitlilik göstermekte, hac ve umre ibadetini icra eden herkesin dimağında farklı bir tat bırakmaktadır. Bu bağlamda hac ve umre ibadetlerinde coşkunluk düzeyine çıkan duygulardan bazıları; üzüntü, korku, kaygı, saygı, sevgi, ümit, şükran, azamet, acziyet, tazarru gibi duygulardır.

İslam'ın emir ve tavsiye ettiği ibadetler içerisinde sembollerin ve sembolik davranışların en yoğun olduğu ibadetler hac ve umredir. İhram hacı adayına, hayatına Hakkın rızasına muvafık yeni bir istikamet verip beyaz bir sayfa açmasının zamanının geldiğini hatırlatırken, ihram giyen, sadece yeni bir elbise giymiş biri değil, yeni bir hayata başlamış gibidir.

Kabe ve çevresi için kullanılan "harem" ismi, bölgedeki bütün ilişkilerin Allah'ın rızasına göre düzenlendiğini, başta insanın kendisi ve diğer insanlar olmak üzere, hayvanlardan bitkilere kadar bölgedeki bütün varlıkların ilahi koruma altına alındığını ifade etmektedir. Aslında bu durum, hac ve umre sonrasına yansımaları açısından son derece önemli sembolik bir anlam ifade etmektedir.

Hac ve umre ibadetinin temel figürü Kâbe'dir. Hacda asıl olan, aynı zamanda görünmeyen melekût âleminin timsali ve Allah'ın evi olan Kâbe ile gönüllü buluşturmadır. Kabe'de namaz kılmamın özel bir anlamı vardır. Zira o güne kadar kılınan namazların en önemli sıhhat şartlarından biri olan Kabe, artık müminin önündedir ve onun için yön duygusu artık önemli değildir.

Hac ibadetiyle birçok ortak rükne sahip olan umre ziyareti, hacla kıyaslandığı zaman daha basit gibi gözükse de ibadet psikolojisi açısından birçok avantaja sahiptir. Umre ibadetinin hacca oranla daha ekonomik olması, kota sınırlamasına tabi olmaması ve senenin her döneminde icra edilmesinin mümkün olması gibi avantajların ekonomik refah düzeyinin yükselmesiyle birleşmesi özellikle son dönemlerde umreye yönelik teveccühün gittikçe artmasını beraberinde getirmiştir.

Hac ve umre gibi ibadetlere niyet edip gerekli girişimlerde bulunmakla ibadetlerin icrası aynı zamanda gerçekleşmediğinden ibadet öncesi, ibadet anı ve ibadet sonrası olmak üzere üç evresi bulunmaktadır. İbadet öncesi aşamada bireyi bu ibadetlere motive eden nedenler ve motivasyon düzeyi, ibadetler için yapılan hazırlıklar ve hazırbulunuşluk düzeyi, ibadetlere yüklenen anlam ve

onlardan beklentiler ibadet psikolojisini etkileyen temel faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. İbadetin icrası olan ikinci aşamada bireylerin ibadet esnasında yaşamış oldukları duygu, düşünce ve tecrübeler; ilgili ibadetlerle yönelik motivasyon ve onlara ilişkin olarak yapılan psikolojik hazırlıklarla yakından ilişkili olarak diğer faktörlerin de devreye girmesiyle şekillenmekte ve deruni boyutlara ulaşabilmektedir. İbadet sonrası ise, ilgili ibadetlerin bireyler üzerinde bırakmış oldukları etkiler ve bu etkilerin hangi zaman aralığında kendini gösterdiği ve zamana bağlı olarak onlarda meydana gelen değişikliklerdir.

Bu çalışmanın amacı, umre psikolojisini tespit etmek amacıyla insanları umre ziyaretine yönelten nedenleri, bu ziyaret için yaptıkları hazırlıkları ve ziyaret sonrası hayatlarına yansıyan değişiklikleri tespit edebilecek bir ölçek geliştirmektir. İlgili literatür incelendiğinde, hac ve umreyle ilgili olarak yazılan eserlerin büyük çoğunluğunda hac ibadetinin icrasıyla ilgili mikat, ihram, kabe, tavaf, telbiye, Arafat, vakfe, vb. gibi hac menasik ve mekanlarının sembolik anlamları üzerinde yoğunlaşmıştır. (Erul ve Keleş, 2008; Tekin, 2006; Yadigar, 2004; İslamoğlu, 1998; Gültekin, 2012; Özdemir, 2012; Kısakürek, 2007).

Hac literatüründe az da olsa tecrübi çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan birinde Bayyığıt, anket tekniğiyle gerçekleştirdiği çalışmasında Konya ilinden hacca giden toplam 353 kişiyle hac öncesi ve hac sonrası uygulama yapmış ve konuyla ilgili değerli bilgilere ulaşmıştır. (Bayyığıt, 1998). Diğer bir tecrübi araştırmada Onay, 2005 yılında hac ibadetini icra eden hacıların adreslerine 1.5 yıl sonra gönderdiği anketlerden geri dönen 1180 anket formundan elde ettiği tecrübi verilerden yararlanarak gerçekleştirdiği araştırmada, kendisi tarafından geliştirilen hac sonrası dini yönelim ölçeğini uygulamış ve örneklem grubunun hac sonrasında dini davranışlarında pozitif yönde önemli değişiklikler meydana geldiğini tespit edilmiştir. (Onay, 2006).

Koç, İngiltere’de Türk diaspora hacıları üzerinde gerçekleştirdiği nitel bir çalışmada, 2011 yılı İngiltere hac kafilesinde bulunan 27 hacı adayına “Hacı Anlamak: Psikolojik Yaklaşımlar” adında hac hakkına vermiş olduğu seminer sonrası uyguladığı açık uçlu sorulardan oluşan bir anket çalışmasıyla hac psikolojisini tespit etmeye çalışmıştır. (Koç, 2013a). Hacıların Kâbe’yi ilk gördüklerinde verdikleri psikolojik tepkiler, yaptıkları dualar ve vakfe deneyimleriyle ilgili tespitlere yer verilen çalışmada, hacıların kutsal toprakların en çok manevî/dinsel atmosferinden etkilendikleri, İslâm peygamberinin kabrine yapılan ziyaretin psiko-fizyolojik yakınlık duygusu ortaya çıkardığını, hacıların ibadet esnasında edindikleri arkadaşlıklarını ibadet sonrası da devam ettirmek istediklerinin tespit edildiği bildirilmiştir. (Koç, 2013b).

Hac olgusuyla ilgili tecrübi perspektiften yapılan diğer çalışmaların büyük çoğunluğu lisansüstü tez çalışmalarıdır. Bunlardan birinde hac ibadeti sosyal bütünleşme, sosyal eşitlik, kişilik değişimi ve sosyo-kültürel etkileşim açısından ele alınmış ve hac ibadetini icra eden toplam 70 kişiden elde edilen veriler sosyal bütünleşme açısından değerlendirilmiştir. (Şahin, 2006).

Yalçınkaya, 2010 yılında Erzincan ilinden hacca giden toplam 155 katılımcıyla gerçekleştirdiği mülakat ve anketlerden elde ettiği tecrübi verilere yer verdiği araştırmasında, hac dönüşü katılımcıların içsel dini motivasyonlarının yükseldiği tespit etmiştir. (Yalçınkaya, 2011).

2002 yılında Sakarya ilinden hac ibadeti icra eden toplam 78 kişiden elde edilen tecrübi verilere yer verilen diğer bir tez çalışmasında katılımcıların bu ibadeti icra etmelerinde etkili olan motivasyonlar, hac esnasında yaşadıkları duygu ve düşünceler, hac dönüşünde meydana gelen davranış değişiklikleri üzerinde durulmuştur. (Şen, 2003).

Doğan, hacı adaylarının eğitimiyle ilgili olarak yapılan hac öncesi, hac esnası ve hac sonrası eğitimlerle ilgili teorik bilgilere de yer verdiği araştırmasında 453 katılımcıya uyguladığı hac seminerleri anketinden elde edilen tecrübi bulguları değerlendirmiştir. (Doğan, 2010).

Turkish Studies

Yukarıda özetlenen literatürden de anlaşılacağı üzere, ülkemizde hac ve umre psikolojisiyle ilgili sınırlı çalışmaların büyük çoğunluğu daha çok hac üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar daha çok ilgili ibadeti icra eden bireylere ibadet sonrası sorulan birtakım sorulardan elde edilen bulgular üzerine kurgulanmış olup çoğunlukla sosyolojik perspektiften gerçekleştirilmiştir. Psikolojik bir perspektiften bizzat ibadet esnasında yapılan gözlem, mülakat, anket veya ölçek teknikleriyle gerçekleştirilen çalışmalar son derece az olmakla birlikte daha çok hac ibadetiyle sınırlıdır. Bu itibarla umre psikolojisinin ne olduğu ve onu etkileyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaya yönelik bilimsel çalışmalar bulunmadığı gibi, onu ölçmeye yönelik herhangi bir teşebbüse de rastlanmamıştır. Özellikle son dönemlerde umre ibadeti için önemli bir maddi kaynak ve zaman ayrıldığı, bu ibadet için kutsal topraklara ziyarette bulunan Türkiye meşeli ziyaretçilerin sayısının yılda bir milyona yaklaştığı düşünülürse, umre psikolojisini etkileyen faktörler ve ilgili ibadetin bireysel ve sosyal çıktılarının neler olduğu önemli bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada umre öncesi ve umre sonrası olmak üzere iki farklı perspektif kullanılmış ve bu iki farklı durumu ölçmek için iki müstakil ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birincisi (UMÖ) umre öncesi yaşantıları tespit etmek amacıyla geliştirilen ölçek olup içeriğinde insanları umre ibadetine yönelten motivasyonlar ve bu ibadet için yaptıkları hazırlıkları ölçmeye yönelik maddeler bulunmaktadır. İkinci ölçek (UEÖ) umre sonrası insanların hayatında meydana gelen değişiklikleri tespitiye yönelik olarak geliştirilmiştir.

YÖNTEM

Ölçek Maddelerinin Belirlenmesi

KUMEÖ'nün geliştirilmesi sürecinde genel olarak , “(1) problemi tanımlama”, “ (2) madde havuzu oluşturma, “(3) uzman görüşü alma” ve “ (4) ön uygulama yapma” olmak üzere dört aşama takip edilmiştir.

Problemi tanımlama sürecinde incelenmesi düşünülen olgu, kavram ve değişkenler kuramsal çerçevede ele alınmış ve ilgili araştırmalardan yararlanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Madde yazımı aşamasında konuyla ilgili literatür değerlendirilerek ölçülmesi düşünülen olguyu süreç ve sonuçlar açısından ele alan 38 maddelik bir havuz oluşturulmuş ve (20 umre motivasyonları, 18 umre etkileri) ardından Likert tipi 5'li bir taslak form hazırlanmıştır.

Uzman görüşü alma aşamasında ise taslak formlar alanında uzman olan 10 kişiye gönderilerek onlardan bu formda yer alan maddelerin umre motivasyonları ve etkilerini ölçüp ölçemeyeceğine dair görüşleri alınmış ve gerekli revizyonlar yapılmıştır.

Daha sonraki süreçte toplam 38 maddelik form ile umre deneyimi olan otuz (30) kişilik bir popülasyonla pilot uygulama gerçekleştirilmiş, anlaşılma gücü olan soruların ifadeleri yeniden düzenlenmiştir. Böylece Likert tipi 5'li uygulama formu oluşturulmuştur. Katılımcılardan ölçek formunda yer alan her bir maddenin kendilerine ne kadar uygun olduğunu 1'den 5'e doğru sıralanan dereceli bant üzerinde “1= Tamamen Katılmıyorum”, “2= Katılmıyorum”, “3= Kararsızım”, “4= Katılıyorum” ve “5= Tamamen Katılıyorum” işaretlemeleri istenmiştir.

Araştırma grubu

Örneklem grubunun tespitinde seçkili örnekleme tekniği kullanılmış ve örneklem grubu daha önce en az bir kere umre ziyareti gerçekleştiren bireylerden seçilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklem grubunu Erzurum, Gaziantep, Antalya, İzmir, İstanbul, Ankara, Trabzon illerinde ikamet eden ve daha önce en az bir kere umre ziyareti gerçekleştiren toplam 250 kişiden oluşturulmuştur. Örneklem grubunun %14,2'si 16-21, %42'si 22-40, %39,2'si 41-60 ve %10'u 60+ yaş grubunda

bulunmakta olup erkeklerin bayanlara (%42) oranı %58'dir. Örneklem grubunun büyük çoğunluğu %64 yüksek öğrenim görmüş bireylerden (%20,3 lise, %15.1 diğer) oluşmaktadır.

Uygulama ve İşlem

Demografik değişkenlerle ilgili sorunların eklenmesiyle son şekli verilen ölçek formuyla, uygulamaya geçilmiştir. Uygulama gönüllülük esasına dayalı olmak üzere yukarıda bahsedilen özelliklere sahip örneklem grubuyla gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Uygulama esnasında ciddi sorunlarla karşılaşılmamış ancak geri gönderilmeyen ve eksik doldurulan formlar elendikten sonra 231 form değerlendirmeye alınmıştır. Uygulama sonucu elde edilen veriler, SPSS for WINDOWS 20 istatistik paket programının ilgili modülleri kullanılarak analiz edilmiştir.

GEÇERLİK ÇALIŞMASI

UMRE MOTİVASYONLARI ÖLÇEĞİ (UMÖ)

Faktör Analizi

UMÖ'nün yapı geçerliliğini sağlamak için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Öncelikle teorik olarak belirlenmiş olan değişkenlerden oluşan faktörlerin birbirlerinden bağımsız bir biçimde faktörleşip faktörleşmediklerini belirleyebilmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışmada ayrıca, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığı ve bu veri yapısının faktör çıkarmaya uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı analizi ve değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Barlett Küresellik Testi (Büyüköztürk, 2010: 126) uygulanmıştır. İlgili bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: UMÖ için KMO and Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,666
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	216,701
	Df.	15
	Sig.	,000

Verilerin faktör analizine uygunluğu belirlendikten sonra Varimax rotasyonu kullanılarak gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda *Umre Motivasyonları Ölçeği*nde özdeğerleri 1'den büyük olan 2 temel faktör bulunmuştur. Varyansın %37,47'sini açıklayan birinci faktöre "Umre Motivasyonları", %20,19'unu açıklayan ikinci faktöre ise "Umre Hazırlıkları" ismi verilmiştir. Böylece ölçek toplam varyansın %57,66'sını açıklayan iki faktörden ve toplam altı maddeden oluşmuş olup, ölçekten alınabilecek en yüksek puan 30 iken, en düşük puan 6'dır. Faktör yükleri, Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: Umre Motivasyonları Ölçeği Faktör Yükleri

Ölçek Maddeleri	Faktör 1	Faktör 2
1 .	,800	,215
8	,789	,087
2	,641	-,115
16	,539	,237
13	,014	,841
19	,175	,796

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Kuramsal temel ele alınarak 6 maddeden oluşan 2 faktörlü yapı elde edildikten sonra açımlayıcı faktör analizi sonuçları temel alınarak ölçeğin 2 boyutlu yapıya ait modeli doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin [Uyum iyiliği, Düzeltilmiş Uyum İndeksi, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, Normlaştırılmış Uyum İndeksi, Normlaştırılmamış Uyum İndeksi, Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü ve Standardize Edilmiş Hataların Ortalama Karekökü] incelenmiş ve Ki-kare değerinin ($\chi^2= 9.92$, $df= 8$, χ^2 / df oranı=1,24) kabul edilebilir düzeyde anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Uyum indeksi değerleri RMSEA= .032, S-RMR= .037, GFI= .99, CFI= .99, AGFI= .96, NFI= .96 ve NNFI= .97 olarak bulunmuştur. Bu değerlerinden hareketle model ve gözlenen veri arasında uyumun Tablo 3'oe de görülebileceği gibi kabul edilebilirlik sınırları arasında olduğu ve önerilen modelin makul düzeyde uyum gösterdiği tespit edilmiştir.

Toplam-Madde Analizi

Bilindiği gibi *toplam test puanları ile test maddeleri arasındaki anlamlı korelasyon katsayıları, iç tutarlılık göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir*. Tablo 4'te görüldüğü gibi, UMÖ için toplam-madde korelasyonları hesaplanmış, tüm maddelerin pozitif yönde ($p<.001$) ayrışıkları görülmüştür.

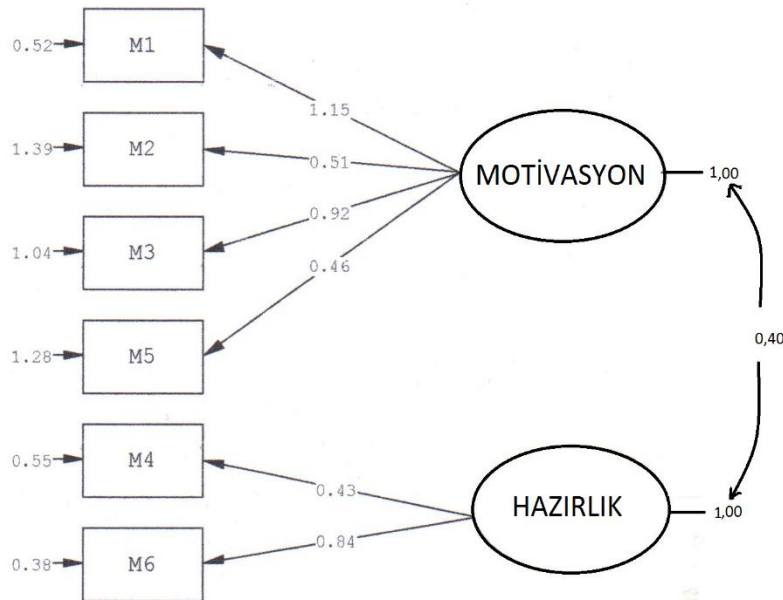
Tablo 3: UMÖ'nün Model Uygunluğunun Değerlendirilmesine İlişkin Uyum Değer Aralıkları ve UMÖ Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	..... Uyum Değerleri
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA < .08$	.032
S-RMR	$0 < S-RMR < .05$	$.05 < S-RMR < .10$	.037
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$	.99
CFI	$.97 < CFI \leq 1.00$	$.95 < CFI < .97$	.99
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$	.96
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$	.96
NNFI	$.95 \leq NNFI \leq 1.00$	$.90 < NNFI < .95$	.97
χ^2/df	$0 \leq X^2/df \leq .05$	$0 < X^2/df \leq 3$	$9.92/8 = 1,24$

Kaynak: Schermelleh-Engel ve ark., 2003:52.

UMÖ'nün LISREL uygulaması ile modele ilişkin olarak elde edilmiş olan path diyagramı ve faktör yükleri ise Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Modele ilişkin path diyagramı ve faktör yükleri

Chi-Square=9.92, df=8, P-value=0.27040, RMSEA=0.032

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

Tablo 4: Umre Motivasyonları Ölçeği Toplam-Madde Korelasyonları

Maddeler	R
1 Dini hayatımda yeni bir sayfa açmak için umreye gitmeye karar verdim.	.77
8 Yaşadığım kısırdöngülerden kurtulmak ve hayatımda yeni bir sayfa açmak için umreye gitmeye karar verdim	.55
2 Umreye hac için bir hazırlık olsun diye gidiyorum/gittim.	.71
16 Umreye gitmeye karar verdikten sonra eskisinden daha çok ibadet yaparak Allah'ın evine gitmek için hazırlandım	.42
13 Umreye gitmeden önce niyetimin kabul etmesi ve umrenin bana kolaylaştırması için dualar ettim	.59
19 Umreye gitmeden önce yakınlarımla/arkadaşlarımla tek tek görüşerek helallik istedim	.53

P < 0.001

UMRE ETKİLERİ ÖLÇEĞİ (UEÖ)

Faktör Analizi

Umre Etkileri Ölçeği ile ilgili veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığı ve bu veri yapısının faktör çıkarmaya uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı analizi ve değişkenler arasında ilişkileri belirleyen Barlett Küresellik Testi uygulanmış, ortaya çıkan sonuçların kabul edilebilir değerlerin üstünde olduğu görülmüştür. İlgili bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: UEÖ için KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.900
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	953,364
	Df	45
	Sig.	.000

UEÖ'nün yapı geçerliliğini sağlamak için açımlayıcı faktör analizi yapılmış, ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu görüldüğünden, doğrulayıcı faktör analizi yapılmamıştır. Faktör analizine göre özdeğerleri 1'den büyük olan tek faktörlü bir yapıya sahip olan ölçekte yer alan maddeler toplam varyansın %50.76'sını açıklamaktadır. Buna göre toplam on maddeden oluşan ölçekten alınabilecek en yüksek puan 50 iken en düşük puan 10'dur. Ölçeğin faktör yükleri Tablo 6'de verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

Tablo 6: Umre Etkileri Ölçeği Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör 1
8	.780
9	.761
6	.750
18	.743
10	.727
14	.723
12	.718
17	.652
13	.640
4	.610

Toplam-Madde Analizi

Tablo 7’te görüldüğü gibi, UEÖ’nün toplam-madde korelasyonları .61 ile .77 arasında ($P < 0.001$) değişmekte olup, ölçek maddeleri arasında yüksek düzeyde bir iç tutarlılık olduğu görülmektedir.

GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

KUME ölçeklerinin güvenilirlik testleri, homojenlik endeksi ve yarıya bölme teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Umre Motivasyonları Ölçeği (UMO) için iç tutarlık ölçütü olan Cronbach’s alpha katsayısı ise $\alpha = .65$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin birinci boyutunu oluşturan “Umre Motivasyonları”nın alphası $\alpha = .65$, ikinci boyutunu oluşturan “Umre hazırlıkları” boyutunun alphası $\alpha = .56$ ’dır. Aynı ölçeği oluşturan maddeler yarıya bölme tekniği (Split-half) ile analiz edildiğinde, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısının .76 olduğu görülmüştür. Umre etkileri ölçeği (UEÖ) için hesaplanan katsayılar daha yüksektir. Buna göre ilgili ölçeğin alphası $\alpha = .89$, yarıya bölme tekniğiyle hesaplanan korelasyon katsayısı ise .86’dir.

Tablo 7: Umre Etkileri Ölçeği Toplam-Madde Korelasyonları

Maddeler	r
8 Umreden sonra öfkemi daha iyi kontrol edebiliyorum	.77
9 Umreden sonra daha iyi bir insan olduğumu söyleyebilirim	.75
6 Umreden sonra daha çok ibadet yapmaya çalışıyorum	.74
18 Umreden sonra daha mütevazi bir insan olduğumu söyleyebilirim	.74
10 Umreden sonra helal ve harama daha çok dikkat ediyorum	.72
14 Umre ziyaretim hayatımda köklü değişiklikler yapmama neden oldu	.73
12 Umreden sonra namaz konusunda daha hassas olduğumu söyleyebilirim	.72
17 Umreden sonra aile büyükleri ve akrabalarımı daha çok arayıp soruyorum	.66
13 Umreden sonra nafil ibadetleri artırdığımı söyleyebilirim	.64
4 Umrede kendime verdiğim sözlerin çoğunu tuttuğumu söyleyebilirim	.61

P < 0.001

TARTIŞMA VE SONUÇ

Umre ibadeti, ulaşım sektöründe meydana gelen imkânlarla paralel olarak çeşitlenen seyahat alternatifleriyle birlikte umre maliyetlerinin düşmesi ve halkın ekonomik refah düzeyinin yükselmesiyle özellikle son dönemlerde Türkiye kökenli ziyaretçilerin gittikçe artan ilgisini çekmektedir. Hac ibadetine yönelik kota sınırlaması umreye yönelik ilgiyi daha da artırmakta, ziyaretçilerin önemli bir kısmı umreye daha fazla bir anlam yüklemekte hatta bazıları ona hac gözüyle bakmaktadır. Hal böyle olunca umre ziyareti önemli dini pratiklerden biri haline gelmiş ve bu ibadete yönelik motivasyonlar ile umrenin dini hayata etkisi önemli çalışma konularından biri olarak belirmiştir. Özellikle son dönemlerde sayıları az da olsa ülkemizde hac ibadetiyle ilgili çalışmalara rastlanmasına rağmen, ne hac ne de umre ibadetine yönelik motivasyonlar ve bu ibadetlerin dini hayat üzerindeki etkilerini ölçme konusunda işlevsel değeri olan ölçekler geliştirilmiş değildir. Bu çalışmada umre ibadetine yönelik motivasyonlarla birlikte bu ibadet için yapılan hazırlıklar ve ibadetin dini hayat üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik olarak iki ayrı ölçek geliştirilmiştir. Ölçeklerle ilgili yapılan psikometrik analizler topluca değerlendirildiğinde; her iki ölçek için de açıklanan varyansın yüksek olduğu, uygulanan açımlayıcı faktör analizinin doğrulayıcı faktör analiziyle desteklendiği ve ölçek maddelerinin faktör yükleri ile toplam-madde korelasyonlarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Yapılan güvenilirlik analizlerinde her iki ölçek için de yüksek skorlar edildiği söylenebilir. İlgili ölçeklere uygulanabilecek test-tekrar test analiziyle bu skorların daha da yükselebileceği umulmaktadır. Ölçek geliştirme sürecinde yapılan uygulamaların tek tek yapılması ve aynı kişilere tekrar ulaşmada yaşanan güçlükler bahsedilen analizi yapmayı mümkün kılmamıştır. Umre Etkileri Ölçeğinin güvenilirlik skorları ise hayli yüksektir. Geliştirilen ölçekler ayrı ayrı değerlendirildiğinde her iki ölçeğin konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda güvenilir ve geçerli ölçüm araçları olarak kullanılabilenliği söylenebilir. Ölçekler

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

çalışma konusuna göre ayrı ayrı kullanılabilmesi gibi, umre motivasyonları ile umre etkileri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmalarda umre öncesi ve sonrası olmak üzere aynı popülasyona birlikte uygulanabilir. Umre esnasında yaşanan fizyolojik, psikolojik, sosyal ve dini deneyimlerin ölçülmesi ise ayrı bir ölçüm aracının geliştirilmesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Bayyığıt, M. Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Bilici, Ali Baz, Çocukların Dini Gelişiminde Camilerin Rolü, *Turkish Studies*, 2016, 11/5, 117-136.
- Büyüköztürk, Şener, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorumu*, Pegem Akademi, Ankara 2010.
- Büyüköztürk, Şener, Çakmak, Ebru Kılıç, Akgün, Özcan Erkan, Karadeniz, Şirin, Demirel, Funda, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- Dağcı, A. ve Kartopu, S. Meslekî Tükenmişlik İle Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies*, 2014, 9/8,. 365-383.
- Doğan, E.B. Hacı Adaylarına Verilen Eğitim Seminerlerinin Yeterliliği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Çalışması, 2010.
- Erul, B. ve Keleş, E., Haccı Anlamak, (6. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Gültekin, S. Adım Adım Hac ve Umre, Beşir Kitabevi, İstanbul 2012.
- Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- İslamoğlu, M. Hac Risalesi, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Kağıtçıbaşı, Ç., İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karaca, F. Psikolojik Perspektiften Hac, Bütün Yönleriyle Hac Sempozyumu, İstanbul, İSAV, 23-25 Kasım 2012.
- Karaca, Faruk, Din Psikolojisi, Eser Ofset, Trabzon, 2015.
- Kısakürek, N. F. Hac’dan Çizgiler, Renkler ve Sesler, İstanbul: Haccegan Yayınları, 2007.
- Koç, Mustafa, Hac Psikolojisi I: İngiltereli Türk Diaspora Hacıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013-1, XV, 27, 49-74
- Koç, Mustafa, Hac Psikolojisi II: İngiltereli Türk Diaspora Hacıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013-2, XV, 28, 193-222.
- Onay, A. Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, 14, 1-23.
- Özdemir, A. Hac, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.
- Schermelleh-Engel, Karin, Moosbrugger, Helfried, Müller, Hans, “Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures”, *Methods of Psychological Research Online*, No: 2, 2003, 8, 23-74.

-
- Sümer, Nebi, “Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 2000, 3, (6), 49-74.
- Şahin, H. Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, 2006.
- Şen, N. Hac İbadetinin Psiko-sosyal Değeri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Çalışması, 2003.
- Tekin, H. Hac Fıkhı, İstanbul, Aşiyen Yayınları, 2006.
- Yadigar, A. Hac Günlüğü, İstanbul: Zafer Yayınları, 2004.
- Yalçınkaya, E. Hac Psikolojisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, 2011.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Karaca, F. (2016). “Karaca Umre Motivasyonları ve Etkileri Ölçeği / Karaca Umrah Motivations and Effetcts Scale”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9748>, p. 315-330.